

разово його вагомий голос звучав на захист різноманітних пам'яток минулого. І сьогодні до рішучих виступів (разом з іншими найкращими представниками наукової та творчої інтелігенції) вченого проти будівництва величезного монстра Газпрому, який назавжди може знищити історичний ландшафт Санкт-Петербурга, перш за все, ансамбль Смольного та рештки фортеці Ніеншанцу, змушена прислухатися влада. Вчений очолює і такий масштабний проект як серійне видання «Культурна спадщина Російської держави», в якому беруть участь закордонні вчені, політики, дипломати, письменники, діячі культури і церкви.

З перших своїх кроків у археології до цього дня Анатолій Миколайович підтримує найтісніші наукові та дружні стосунки з українськими археологами. Знову ж важко перелічити всіх його друзів-колег (на жаль, більшість із них вже пішли з життя) та молодших науковців, кому він вимогливо, але доброзичливо опонував на захисті кандидатських та докторських дисертацій, просто доброю порадою чи реальною допомо-

гою. Чи не кожен рік ми зустрічаємося на міжнародних конференціях в Росії, Україні і в інших країнах Європи. Тільки в останні роки вечний бував на форумах у Чернігові—Шестовиці, Іскоростені, двічі в Переяславі-Хмельницькому. Ювілейного року він встиг відвідати розкопки Десятинної церкви та Західного палацу X ст., зійти на дно рову найдавнішого Київського городища. Як завжди, надав влучні поради та консультації на фестивалі бойових мистецтв під Києвом, де здійснюється сміливий проект натурної реконструкції «міста Володимира» давнього Києва.

Дорогий Анатолію Миколайовичу! Своє 80-річчя Ви зустрічаєте у чудовій творчій формі. Українські археологи зичать Вам найміцнішого здоров'я, подальших експедиційних здобутків та наукових звершень, втілення всіх творчих задумів, талановитих учнів, радощів з рідними, колегами, друзями. Ми сподіваємося на нові й нові зустрічі в Україні, Санкт-Петербурзі та Старій Ладозі чи у будь-яких куточках нашої земної кулі.

НА 70-РІЧЧЯ ВАДИМА СЕРГІЙОВИЧА БОЧКАРЬОВА

Українські археологи щиро вітають з поважним ювілеєм знаного російського археолога, блискучого дослідника старожитностей Причорномор'я доби бронзи Вадима Сергійовича Бочкарьова! Ювіляр народився 26 вересня 1939 р. у м. Новочеркаськ Ростовської обл. Упродовж 1953—1957 рр. Вадим проживав з родиною в Києві, де закінчив середню школу №70 та збагатився знанням української мови. З атестатом зрілості юнак вступив на історико-філологічний факультет Ростовського державного університету, який успішно закінчив 1962 року.

Долю хитроокого студента визначила участь у польових дослідженнях Кобяковської експедиції Ленінградського відділення ІА АН СРСР (1958—1963 рр.). Колоритна С.І. Капошина зі-

брала на Кобяковому городищі чи не половину співробітників ЛВІА. Через експедицію пройшли Е.С. Шарафутдінова, Л.С. Клейн, О.В. Гадло, А.П. Манцевич, Т.Д. Белановська та багато інших. В авторитарного керівника помітне занепокоєння викликала попервах студентська «команда ростовських хуліганів»: В. Бочкарьов, С. Братченко, О. Демченко, В. Кияшко, В. Косьяненко, В. Максименко, В. Фльоров, М. Чередниченко. Та вони довели відданість археології не лише зацікавленою працею на городищі, а й усім своїм життям. Розкопки археологічних пам'яток Нижньої Донщини зумовили сталий інтерес В. Бочкарьова до бронзового віку півдня Східної Європи загалом. Ще студентом він влаштувався до штату Ростовського краєзнавчого музею та брав участь у створенні експозиції щойно організованого музею-заповідника «Танайс» (1961—1962 рр.). Працювати доводилось

узимку, у недобудованих приміщеннях та під керівництвом вимогливого директора нового музею С. Братченка, якому щойно виповнилося 25 років. А на травневі свята, відірвавшись від музейної рутини, друзі відкрили багаточисельне Левенцівське поселення та фортецю доби рідної їм обом бронзи. Музей «Танаїс» вони теж відкрили у серпні 1962 р. (Кияшко В.Я. Полвека археологии и кое-что еще ... — Азов, 2007).

З дипломом В. Бочкарьова розподілили на кафедру історії СРСР Ростовського університету, але того ж таки року він вступив до аспірантури при кафедрі археології Ленінградського університету і назавжди переїхав до міста на Неві. Молодому науковцю надзвичайно поталанило з учителями. Його науковим керівником став М.І. Артамонов, який вдало визначив тему дисертації, пов'язану з металовиробництвом Причорномор'я доби пізньої бронзи. Цілком схвалив тему і підтримав аспіранта унікальним запасом знань О.О. Іессен. Уже тоді В. Бочкарьов зацікавився теоретичними питаннями археології. Відтак, «метал» і «теорія», за власним визнанням Вадима Сергійовича, стали пріоритетними напрямками його наукових студій.

Від 1968 р. наукова діяльність В.С. Бочкарьова нерозривно пов'язана з ЛВІА АН СРСР (нині ПМК РАН). З часом (1981 р.) він почав та продовжує донині викладати на кафедрі археології Ленінградського (Санкт-Петербурзького) університету. Його майстерні й змістовні лекції з загальних курсів «Енеоліт і бронзовий вік», «Археологічні джерела», а також спецкурси та семінари сприяли становленню кількох генерацій археологів.

Особливе місце в наукових пошуках ювіляра займає Україна. Вже 1963 р. він працював на розкопках курганів у складі Нікопольської експедиції ІА АН УРСР під орудою О.І. Тереножкіна. Олексій Іванович, як блискучий знавець причорноморських бронз, став неоціненним порадником для молодого дослідника доісторичного металу. Теплі й дружні стосунки науковців, попри різницю у віці, тривали до останніх днів Олексія Івановича.

Далі, 1970 р., В.С. Бочкарьова відрядили з ЛВІА на посаду заступника керівника Інгульської новобудовної експедиції ІА АН УРСР. Зрозуміло, що таке призначення не могло статися без клопотання самого керівника тієї великої експедиції О.Г. Шапошникової та щирої зацікавленості, власне, Вадима Сергійовича. Чотири польові сезони на Миколаївщині (1970—1973) позначені визначними відкриття-

ми. Серед них численні комплекси доби ранньої бронзи з антропоморфними стелами; виділення популярної нині інгульської катакомбної культури; розкопки незвичних тоді поховань у підбоях бабинської культури. Ці напрацювання та ідея методу порівняльної стратиграфії були викладені й обґрунтовані у відомій колективній праці (Шапошникова О.Г., Бочкарев В.С., Шарафутдинова И.Н. О памятниках эпохи меди — ранней бронзы в бассейне р. Ингула. — Древности Поингуля. — К., 1977).

У роки тотального меліораційного буму непересічний організаційний талант ювіляра було нарешті помічено й спрямовано на польові звитяги. В.С. Бочкарьову доручили організацію та керівництво Кубанською новобудовною експедицією. У 1978—1991 рр. він проводив широкі дослідження могил у степовій та передгірській зонах Північного Кавказу. Серед найвизначніших результатів Кубанської експедиції — дослідження Новосвободненського могильника майкопської культури і виділення найдавніших комплексів катакомбної спільноти та одного з найпізніших її варіантів, батуринського. Саме на матеріалах розкопок цієї експедиції вдалося блискуче реалізувати метод порівняльної стратиграфії, напрацьований раніше в Україні. За його допомогою вибудовано хронологічну колонку прикубанських курганних культур доби ранньої—середньої бронзи. Цікаві матеріали було отримано за результатами розкопок поселень доби фінальної бронзи в Адигеї. Вагомі здобутки досліджень Кубанської експедиції видано окремою збіркою (Древние культуры Прикубанья. — Л., 1991).

Чільне місце у творчому доробку В.С. Бочкарьова посідають праці, присвячені проблемам хронології, відомі не так за публікаціями, як за надзвичайно ефектними й інформативно насиченими доповідями на конференціях. У розв'язанні проблем хронології він активно задіює металеві вироби, зокрема, кінську вузду (псалії), а також близькі його серцю ще з часів роботи над дипломом паскові пряжки. Не можна не відзначити результативну співпрацю ювіляра у творчих колективах. Вже 20 років практично кожен археолог пострадянського простору користується довідником «Классификация в археологии. Терминологический словарь-справочник» / Под ред. В.С. Бочкарева. — М., 1990. Настільними книгами для дослідників доби пізньої бронзи стали праці за його участю: Bočkarev V.S., Leskov A.M. Jung- und spätbronzezeitliche Gußformen in Nördlichen Schwarzmeergebiet. — Prähistorische Bronze-

funde. — München, 1980, Abt. 19, Bd. 1; Дергачев В.А., Бочкарев В.С. Металлические серпы поздней бронзы Восточной Европы. — Кишинев, 2002.

Упродовж останніх десятиліть новим напрямом наукових студій В.С. Бочкарьова виступають проблеми генези археологічних культур. Саме він збагатив дослідницький термінологічний апарат археологів такими поняттями як «блок культур», «центр» та «осередок культурогенези» тощо. Ці нароби науковець використав в обґрунтуванні концепції волзько-уральського та карпатсько-дунайського осередків культурогенези пізнього бронзового віку.

Не можна обійти увагою практичний внесок В.С. Бочкарьова у делікатну справу повернення культурної спадщини в Україну. Працюючи 1991 р. в фондах Берлінського музею праісторії та ранньої історії, він виявив окремі депаспортизовані артефакти з відомих скарбів бронзових речей, вивезених до Німеччини під час Другої світової війни з Херсонського музею: Бериславського, Дрімайлівського, Новогригорівського, Рибаківського, Щетківського, та низку випадкових знахідок. Цю інформацію з малюнками та інвентарними номерами речей ювіляр передав до ІА НАНУ, а звідси — до Комісії з повернення культурних цінностей. Після виконання відповідної формальності ідентифіковані речі було повернено Херсонському історико-археологічному музею.

Сентимент до України проявляється в ювіляра у невичерпній увазі і до чергової нової знахідки звідси, і до кожного нашого археолога, що приїздить до Санкт-Петербурга. Двері його гостинної квартири завжди відкриті для колег, так само, як і багатющий домашній архів та бібліотека. Понад те, знання нашої мови дозволяє Вадимові Сергійовичу виступати читачем, перекладачем та інтерпретатором укра-

їнських текстів для петербурзьких колег. Тут у Києві проживає найближчий друг ювіляра — С.Н. Братченко. У чорний 1986 рік, ігноруючи застереження щодо небезпеки навіть тимчасового перебування в радіоактивному Києві, Вадим приїхав сюди привітати приятеля Славу з 50-річчям.

Колись В.С. Бочкарьов видав на сторінках «Археології» вельми дискусійну статтю «Кімерійські казани». Як людина відповідальна, нещодавно він привіз на ювілейні Бібіковські читання доповідь з новим баченням проблеми цих загадкових клепанних казанів. Слухачам було обіцяно, що з цією темою ювіляр і повернеться на сторінки нашого журналу. Тож зичимо Вадимові Сергійовичу здоров'я! Маємо тверду надію на продовження плідної співпраці й надалі.

Р.О. ЛИТВИНЕНКО, В.В. ОТРОЩЕНКО